

Kolumbán-Antal József
A KENYÉRMEZEI CSATA,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
A SZÉKELYEKRE

Az Oszmán Birodalom a 15. században már rendszeresen támadta a Magyar Királyságot. Zsigmond király végvárrendszer kiépítésével védekezett, Hunyadi János támadásokkal próbálta a törököket visszaszorítani. Mátyás király keleten a törökökkel és nyugaton a Habsburgokkal is hadakozott. 1479-ben a törökök Erdély erejét is újra próbára tették, betörték a tartományba, de október 13-án Kenyérmezőnél kemény csatában vereséget szenvedtek. A köztudatba a magyar történelem dicső momentumaként került be a kenyérmezei csata, de a 20. században egyes történészek részéről számos kérdés felmerült a török támadás jelentőségét illetően. A vita nem jutott nyugvópontra: a hadakozók létszámára vonatkozóan több vélemény is létezik, és nincs egyetértés Kinizsi szereplésével kapcsolatban sem. Az utóbbit illetően két változat is lehetséges: a források egy része Kinizsit már a csata előtt is az erdélyi sereg mellett tudja, míg más források arról számolnak be, hogy csak a csata során, egy kedvező pillanatban érkezett meg a harcmezőre. A következőkben négy történelmi forrásra támaszkodva a csata leírására teszünk kísérletet. Mivel a korszak és előzmények részletes ismertetését több jeles történész is elvégezte, jelen írás mindössze néhány, a székelyekre vonatkozó kiegészítést kíván megfogalmazni.¹ Ezt megelőzően azonban röviden a Vaszló melletti csatával is foglalkoznunk kell, mégpedig azért, mert az említett összeütközést vizsgálva jól megfigyelhető néhány olyan jellegzetesség, amely által jobban megérthetjük a korszak csatáit.

1 Szakály Ferenc – Fodor Pál: A kenyérmezei csata (1479. október 13.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998, 2. sz. 300–349. p. (A továbbiakban Szakály–Fodor). Horváth Richárd – Neumann Tibor: *Ecsedi Bátori István. Egy katonabáráó életpályája (1458–1493)*. Budapest, 2012, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

1475 JANUÁR 10.: A VASZLÓI (VASLUD) CSATA

III. István moldvai vajda (Ștefan cel Mare) uralkodásának egy időszakában úgy döntött, hogy inkább a Fekete-tenger kikötőit védő genovaiakat támogatja, a szultánnak pedig nem fizet adót. Válaszul a törökök nagy sereggel indultak Moldva ellen, hogy megregulázzák a rakoncátlankodó vajdát. A korabeli krónikások százhuszezres török seregről is tudósítanak, ez azonban természetesen túlzás; a meglehetősen nagy számadat inkább jelzés, hogy tényleg hatalmas seregről lehetett szó. István vajda segítséget kért a szomszédos országoktól, de csak Mátyás király küldött ötezer székely gyalogot neki. Egyes krónikások kétezer lengyel lovasról is említést tesznek, de a korabeli lengyel krónikás, Jan Długosz (1415–1480) érdekes módon nem tud ezekről, sőt még szemére is veti a lengyel királynak, hogy nem támogatta a bátor vajdát.² A magyar történetírás úgy tartja, hogy a székelyeket ebben a hadjáratban Magyar Balázs vezette, aki rajtuk kívül még 1800 lovas katonát is vitt magával, de korabeli források nem maradtak ránk erre vonatkozóan.³ Tény az, hogy Erdély vajdája ekkor valóban Magyar Balázs volt, aki valószínűleg nem csupán a székelyekkel kelt át Moldvába, hanem saját bandériuma is elkísérhette.

A moldvai vajda eleinte a „felperzselt föld” taktikáját alkalmazta – elsősorban azért, hogy a törökök lovait megfossa minden tápláléktól, és ily módon gyengítse le őket. A csata helyét is ő választotta ki: ez olyan, Vaszló (Vaslui) közelében lévő völgy volt, amely egy mocsaras terület mögött húzódott. Ezen a terepen egyszerűen nem volt lehetőség arra, hogy a törökök bekerítő csapatokat küldjenek a moldvaiak hátába. Amiatt, hogy a mocsáron csupán egyetlen híd vezetett át, az előbbieket számbeli fölényüket nem tudták kihasználni.

István vajda a völgyet a gyalogsággal zárta el; amint Długosz írja, az első sorokban ott voltak a székelyek is.⁴ (A korszak hadi szokásának megfelelően a legjobban felszerelt és legtöbb harci tapasztalattal rendelkező katonákat állították ide). Mátyás király egyik leveléből azt is

2 Manole Neagoie: *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*. București, 1977, Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 43. p.

3 Aigner Jenő: *Magyar Balázs, Erdély vajdája (1472–1475)*. Barót, 2018, Tortoma Könyvkiadó, 123. p.

4 Ștefan cel Mare: *Izvoare* (<https://www.stefancelmare.ro/Izvoare-s4-ss19.htm#polon> Długosz, 1-2) (Utolsó letöltés: 2023. 07. 24.)

tudjuk, hogy a magyar gyalogság meglehetősen jó fegyverzettel rendelkezett. Nagy pajzsaikkal a pajzsosok kerültek legelőre: az ő feladatuk az volt, hogy mintegy falként feltartóztassák az ellenség támadását. A pajzsosok páncélt viseltek, és nehéz felszerelésük mozgatásához – akárcsak a nehézlovasság – segédekkel is rendelkeztek. A második sorban a lándzsások álltak, páncélban, szintén segédekkel megerősítve. Nekik a lovasság támadását kellett megakadályozniuk. A harmadik sorban az íjjal, számszeríjjal felszerelt könnyűgyalogosok következtek.⁵ Az íjászok első lövéseiket célzás nélkül, nagy távolságból adták le, így zavarva meg a támadókat, később, mikor az utóbbiak közelebb értek, a számszeríjasokkal együtt célzott lövésekre tértek át, elsősorban a lovak ellen használva fegyvereiket. A könnyűgyalogosok időnként támadást is intézhettek a velük szemben álló török csapatok ellen, majd ezt követően visszatértek a nehézgyalogosok védelmébe. Feltehetően a székelyek is az ismertetett hadállást alkalmazhatták. A vaszlói csatában a gyalogság képezte a középhadat: az ő feladatuk volt, hogy a török támadást feltartóztassák. Egy ideig sikerült is megállítaniuk a rohamot, de végül a túlerő kimozdította őket állásaikból – vagy hogy a korabeli kifejezéssel éljünk –, az ellenfél „megtolta” a gyalogságot.

A moldvai krónikás, Grigore Ureche szerint István vajdának egy hadicselnek köszönhetően sikerült végül győzelmet aratnia.⁶ A vajda ágyúit a moldvaiak balszárnyán helyezte el, ezzel is azt a látszatot keltve, hogy a klasszikus hadrendet alkalmazza. Eszerint a legnagyobb seregrész középre került, és a jobbszárny volt a legmozgékonyabb – emiatt bekerítő támadásra is ezt a szárnyat alkalmazták –, végül pedig a balszárnynak az ellenálló szerep jutott. Az ágyúk ekkor még meglehetősen kezdetlegesek voltak, és hasznuk főként egy-egy ostrom esetén mutatkozott meg; nyílt csatában inkább rémületet keltettek (az elsütésükkel járó zaj és füst miatt). A vajda a csatátér jobb oldalán elhelyezkedő dombra kisszámú lovas is felállított, melléjük azonban sok kürtöst és dobost rendelt. Míg a gyalogság közelharcot vívott a támadó török lovassággal, erről a dombról felhangzott a támadást jelentő kürtök és

5 Zarnóczy Attila: Fegyverzet, katonai felszerelés, hadsereg Magyarországon Hunyadi Mátyás korában. *Haditörténelmi Közlemények*, 1990, 1. sz. 52. p., valamint Fraknói Vilmos (szerk.): *Mátyás király levelei. Második kötet*. Budapest, 1895, Magyar Tudományos Akadémia, 107. p.

6 Grigore Ureche: *Letopisețul Țării Moldovei*. București, 1978, Editura Minerva, 47–48. p.

dobok zaja, a törökök pedig átfordultak a jobbszárny irányába, innen várva a moldvai lovasság rohamát, amire természetesen nem került sor. Ehelyett István vajda a balszárnyra állított lovasságával hátba támadta a törököket, annyira összezavarva őket, hogy pánikszerű menekülésbe kezdtek. Szulejmán pasa nem tudta megállítani a rémült katonaságát, és ezzel kezdetét vette a törökök üldözése, mely napokon át tartott.

Most pedig vegyük számba azokat a tényezőket, amelyek győzelemhez segítették a moldvaiakat. A legfontosabb talán az, hogy jó képességű, tapasztalt vezérük volt, aki megfelelő haditervet alkalmazott. A csatater megválasztása – ez egyértelműen az ő érdeme – szintén döntő fontosságúnak bizonyult, azonban a gyalogság áldozatos kitartása nélkül a siker elmaradt volna. A mi témánk szempontjából különös fontossággal bír, hogy ebben az időszakban Erdély képes volt 5000 főnyi székely gyalogost küldeni a moldvaiak megsegítésére, ami arra utal, hogy feltehetőleg közel ugyanennyi székely gyalogos maradt a királyság területén is. 1473 decemberében – vagyis alig egy évvel korábban – Mátyás király parancsot adott Magyar Balázs erdélyi vajdának, hogy írja össze a székelyeket, és egyben azt is megtiltotta, hogy bármiféle adót behajtsanak tőlük.⁷ Az intézkedésre azt követően került sor, hogy a Zemplén megyei Modra várát ostromló táborban a székely lovasok és gyalogok a székelyföldi előkelők túlkapásaira panaszkodtak a királynak. A helyszín arra utal, hogy a székelyek keleten és északon is hadakoztak, Mátyás király tehát rendszeresen igénybe vette őket.

A KENYÉRMEZEI CSATA (1479. OKTÓBER 13.)

Az 1479-es év elején Mátyás király tudomására jutott, hogy a törökök nagyobb betöréssel készülnek a Magyar Királyság keleti részét megtámadni. Több intézkedést is hozott a védelem megszervezése érdekében. Kinizsi Pál temesi ispánt helyezte az ekkor létrehozott Alsó Részek Főkapitányság élére. Kinizsinek ez nemcsak rangja szempontjából jelentett előrelépést, hanem jövedelme és katonai ereje is jelentősen megnövekedett. Az uralkodó Erdély vajdájává Báthori István országbíró tette meg, meghagyva országbírói tisztségét is. A Báthori család

⁷ Kordé Zoltán: *A középkori székelység*. Csíkszereda, 2001, Pro-Print Könyvkiadó, 52–53. p.

birtokai többségében Erdély szomszédságában voltak, így érdekelt is volt a keleti országrész védelmében. Az országbírói és vajdai tisztség együttesen Báthori jövedelmeit és hatalmát is megnövelte. Ezen felül Mátyás részleges mozgósítást is elrendelt.⁸ A király hadi vállalkozásai során elsősorban zsoldosaira támaszkodott, így tehát bizonyára Erdélybe is küldött csapatokat erősítésként. A törökök ebben az időszakban az év nagyobb részében Havasalföldön tartózkodtak: csupán egy esetleges támadás irányának és időpontjának megválasztása okozhatott volna meglepetést ellenfeleiknek. Végül úgy döntöttek, október folyamán törnek be a királyság területére, célpontul pedig Erdélyt választották.

Az események a magyar köztudatba Antonio Bonfini leírásának köszönhetően kerültek be. Bonfini Mátyás király és II. Ulászló udvari történésze volt, nagy művét latinul írta.⁹ Magyar nyelven Heltai Gáspár Bonfini munkáját felhasználó, több kiadásban is terjesztett munkája fejtette ki hatását.¹⁰ Bonfini beszámolója nagyon értékes számunkra, mert olyan részleteket örökített meg, amelyekről más forrásokban nem történik említés. A székelyekkel csak nála találkozunk, de emellett például a seregek elhelyezését is ismerteti. Bonfini a korszak elvárása szerint írt, az eseményeket színpadias részletekkel egészítette ki, és a reneszánsz ízlésnek megfelelően antikizált is. Heltai – bár Bonfini ismereteit alkalmazta –, ahogy maga is írta, „...megírta magyar nyelven, és ez rendre hozta az Bonfinius Antalnak nagy könyvéből és egyéb historiás könyvekből nem kicsin munkával.”¹¹ Azaz: ahol szükségesnek érezte, kiigazította és kiegészítette az átvett információkat. Bonfini az események idejében élt és alkotott, Heltai pedig közel 100 évvel a csata után nyomtatta ki saját munkáját, ugyanakkor azonban fiatalkorában az utóbbi is találkozhatott még olyan veteránokkal, akik részt vettek a csatában, és hallhatta az Erdélyben terjedő, erről a témáról költött hősénekeket is. Heltai *Krónika az magyaroknak viselt dolgairól* című munkájának *Az Erdélyországnak több részeiről* szóló fejezetből idézünk egy részletet a székelyekkel kapcsolatosan: „Ezek szabad népek voltak, és senkinek nem szolgáltanak, hanem erre voltak kötelesek,

8 Szakály-Fodor: i. m. 8–10. p.

9 Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. Budapest, 2019, Osiris Kiadó, Balassi Kiadó. A kenyérmezei csatára vonatkozó rész: 953–959. p.

10 Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Budapest, 1981, Magyar Helikon. A kenyérmezei csatára vonatkozó rész: 353–358. p.

11 Heltai: i. m. 23. p.

hogy ha ellenség jutott az országra, a király parancsolattjára öneik előszer fel kellett kelniük az ellenség ellen... Jeles hadakozó népek váltanak ezek... Azzok között teremnek az erdélyi jeles lovak, hadra valók és jeles szekéres lovak, és sok jó és kövér ökrök.”¹² Az idézet múlt időben ismerteti a székelyeket, de a lovokról és ökrökről szóló rész már jelen időben van fogalmazva, egyben jelezve a székelyek gazdagságát a mű keletkezésének idejében.¹³

Az általunk felhasznált török forrásunk Kemálpasazáde műve, amely Bajezid szultán parancsára íródott, 1511-re készült el, és mintegy nyolc kötetnyi terjedelemben tárgyalja az oszmán uralkodóház történetét. A szerző utólag Szulejmán szultán kérésére még két kötettel bővítette a munkát, 1527-ig tárgyalva az oszmán történelmet.¹⁴ A török történezs az általunk vizsgált csata után néhány évvel jegyezte le a történeteket a korszak elvárásának megfelelően – azaz hosszú, gazdag disztítésű mondatokban, amelyeket időnként verses betétek szakítanak meg. Ez a megközelítésmód természetesen nem mentes a túlzásoktól sem: az erdélyi sereget például nagyobbnak és jobban felszereltnek tünteti fel, míg a törökök számát csökkenti, így magyarázva meg sajátjai vereségét.

A 20. században előkerült egy német nyelvű forrás is, amelyet a szakirodalom egy szász résztvevő beszámolójának tart.¹⁵ Ez a forrás abban az értelemben nagyon értékes információkkal szolgál számunkra, hogy szerzője szemtanúként meglehetősen részletesen mesél bizonyos eseményekről, ugyanakkor azonban az is kiderül a szövegből, hogy a csata egészére nincs neki rálátása. Nem teljesen egyértelmű az sem, hogy maga a szöveg kitől származik: a szakirodalom ugyan szász résztvevőként azonosítja a szerzőt, a beszámoló alapján azonban úgy tűnik, valójában inkább egy olyan német zsoldos lehetett, aki Kinizsi Pál közelében tartózkodhatott. Magát a vezért is többször idézi, ugyanakkor pedig részletesen mesél Jaksics Demeter egyik katonájáról is, így arra kell gondolnunk, hogy Jaksics parancsoksága alatt szolgálhatott. A következő mondat szintén ezt látszik megerősíteni: „A katona pedig

12 Heltai: i. m. 39. p.

13 Elsősorban a lovak, de az ökrök is nagy értékkel bírtak a korszakban. A hadakozók felszerelése, fegyverzete az anyagi háttér függvénye volt, a gazdagabbak jobban voltak felfegyverkezve.

14 Kemálpasazáde a kenyérmezei ütközetről. Lásd Szakály-Fodor: i. m. 32–36. p.

15 Egy szász résztvevő beszámolója a kenyérmezei ütközetről. Lásd Szakály-Fodor: i. m. 37–42. p.

urához, *Jaksics*hoz jött, és elmondta *nekünk*, miképpen vágta le a törököt.”¹⁶ Az is feltűnő, hogy beszámolójában szász létére sem a székelyekről, sem az erdélyi románokról nem tesz említést, holott Bonfinitől tudjuk, hogy mindkét csoporthoz tartozó harcosok részt vettek a csatában – mi több, Heltai korábban idézett sorai arra utalnak, hogy Erdély védelmében elsőként a székelyeket mozgósították.

Ami a török sereget illeti, kijelenthetjük, hogy tapasztalt és alkalmas vezérek irányították. Mehmed szultán Haszán bég-oglu Isza béget nevezte ki a támadó hadak élére. Isza bég a szultán tanácsadójaként a Török Birodalom magasrangú előkelője volt; helyzete egyben a vállalkozás fontosságát is jelzi. Híres vezér volt Malkocs-oglu Báli bég is, több hadjárat résztvevője. A török történetírók utóbb, hogy megkülönböztetésék egy másik Báli bégtől, a „Kodzsa” (Öreg) jelzővel illették, ami egyben a tisztelet jele is volt az adott korban. Bonfini ezzel szemben csak Ali bégről tudott – Mihál-oglu Ali bégről van szó –, aki nem csupán híres, de hírhedt is volt: amint ismeretes, szerencsésen megszabadult a vaszlói csatából, 1461-ben pedig törbe csalta és elfogta Szilágyi Mihályt, Mátyás király nagybátyját. 1474-ben újabb fegyverténnyel hívta fel magára a figyelmet: váratlan betörést hajtott végre a Magyar Királyságba, még Nagyváradot is feldúlta és felégette. A béget Vaszlóhoz Iszkender öccse is elkísérte, akit szintén vitéz katonának tartottak.¹⁷ Nem túlzás tehát kijelentenünk, hogy a szultán a legjobb embereit küldte Erdélyre, akikhez – bizonyára kényszerből – Basarab (Basarab Țepeș cel Tânăr) havasalföldi vajda is csatlakozott.

Az erdélyi csapatok kapcsán a forrásokból annyi derül ki, hogy Báthori István vajda vezette őket; a többi erdélyi vezérről nem történik említés. Báthori Mátyás királynak köszönhette felemelkedését, és hűségesen ki is tartott a király mellett, kivette részét a legtöbb hadivállalkozásból. Tehetségét és tapasztaltságát az 1480-as években is bizonyította, mikor több hadjáratot is vezetett Havasalföldre.¹⁸ Tudjuk viszont, hogy az erdélyi betöréskor a vajda segítséget kapott Kinizsi Pál temesi ispántól, Vuk Brankovics szerb despotától és a Jaksics testvérektől, de Erdélyben tartózkodott az elűzött havasalföldi vajda, Laiota Basarab is,

16 Szakály-Fodor: i. m. 40. p. Kiemelések a szerzőtől.

17 Szakály-Fodor: i. m. 13., 5–6. p.

18 Horváth-Neumann: i. m. 54–60. p.

aki szintén csatlakozott az erdélyiekhez.¹⁹ Kijelenthető tehát, hogy ezen az oldalon is válogatott vezérek álltak a csapatok élén.

A csatára Kenyérmezőnél került sor. A helyet a törökök választották ki, természetesen úgy, hogy számukra legyen előnyös. Kenyérmező szomszédságában a Maros dupla kanyart ír le, és mélysége miatt csak komppal lehet átkelni rajta. Feljebb, Gyulafehérvár alatt visoznt híd is lehetett a folyón, és több gázló is volt, amelyek lehetővé tették az átkelést.²⁰ A török csapatok Szászváros felől foglaltak állást, egy kis emelkedőn. Velük szemben a szabadon hagyott terület beszűkült: egyik részen a Maros, másik felől egy erdős domb határolta. Az erdélyi seregnek itt kellett hadrendbe állnia, emiatt mozgási lehetősége nagyon korlátozott volt. A törökök ezzel szemben tágas téren álltak, ami a lovasságnak igen jó mozgási lehetőséget biztosított. A Maros miatt az erdélyieknek nem volt lehetőségük arra, hogy bal oldalról egy bekerítő hadmozdulattal a hátukba kerüljenek, ráadásul az emelkedőről a szembenálló fél mozgásait is jól láthatták. A források és az események is arra mutatnak, a törökök eltökélt szándéka volt, hogy megütközzenek az erdélyi sereggel – valószínűleg a szultán maga parancsolhatta így. A szakirodalomban létezik olyan vélemény is, mely szerint a csapatok a fenti leírással éppen ellentétesen helyezkedtek volna el, vagyis az erdélyiek álltak volna Szászváros felől.²¹ Bonfini szerint Báthori serege Szászbányáról indult el, Heltai szövege viszont egyértelműen Szászsebest említi azok az események kapcsán, amelyeknél Bonfini Szászbányáról beszél. Mivel Heltai Erdély szülőtte volt, ráadásul közvetlenül az események után élt, az ő helymegjelölését fogadjuk el hitelesnek.

A török sereget nagyobb részt akindzsik alkották. Ezek az elfoglalt balkáni országokból származó könnyűlovasok többnyire saját földdel rendelkeztek, egy részük pedig fizetséget is kapott. Felszerelésük íjból, lándzsából, kis kerek pajzsból, kardból és kötélből állt, de legfélelmetesebb fegyverük talán a fémpáncél átütésére is alkalmas harci csákány volt.

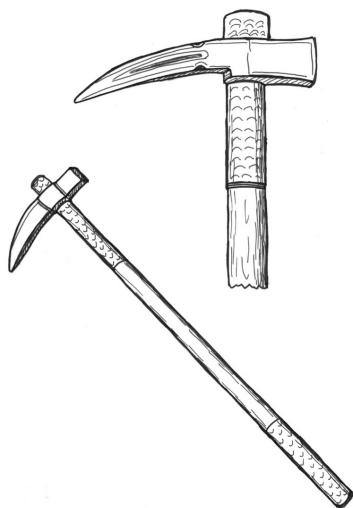
19 Szakály-Fodor: i. m. 16., 18. p.

20 Első Katonai Felmérés, Erdély (1769–1773). (Forrás: www.maps.arcanum.com)

21 Legutóbb: Négyesi Lajos: Az 1479-es kenyérmezei csata rekonstrukciója a források és a terep alapján. In Sashalmi-Fekete Tamás (szerk.): *Székelyek a keleti végeken*. Székelyudvarhely–Székelyderzs, 2020, Molioris – Arany Griff Rend Egyesület – Székelyderzsi Unitárius Egyház.

A csákányt a magyarok is alkalmazták: a fegyver Zsigmond király 1435. évi honvédelmi dekretumában is szerepel.²² Az akindzsik fémpáncélt nem viseltek, és mivel jó lovasok voltak, fürge lovakkal, a hadjáratok során általában az elő- és utóvéd szerepét látták el. A Balkánon a határ védelme is rájuk hárult; sokszor még békeidőben is betörték a szomszédos országok területeire rabolni. Nagyobb csatákban együtt harcoltak a szpáhikkal, felderítésben és harcslásban pedig önállóan is meglehetősen eredményesek voltak, de előszeretettel alkalmazták őket nehezen járható, hegyes területeken is.²³ Harcértékük természetesen elmaradt a szpáhikhoz képest, de a rendszeres csatározásokban szerzett tapasztalataiknak köszönhetően nyílt összecsapásokban gyakran szpáhik nélkül is jól elboldogultak. Az 1493. évi korbávmezei (udbinai) csatában a horvát seregek felett arattak fényes győzelmet, mégpedig úgy, hogy a horvát nemesség színe-java odaveszett a harcban.²⁴ Az akindzsik a könnyűlovas harcmódot alkalmazták, a cselvetést, a bekerítést, a látszólagos menekülést. Távolsági fegyverük az íj volt, közelharcban a lándzsát, a kardot és a csákányt használták. A páncélos lovasság esetén kötéllel próbálták a lóról lerántani az ellenséget.

1479-ben, az erdélyi betöréskor szpáhik is erősítették a török sereget; ők páncélt viseltek és fegyelmezett harcosok voltak. A keresztyén nehézlovasokhoz hasonlóan lándzsával, karddal, buzogánnyal, pajzzsal

Harci csákány
(Kolumbán-Antal József rajza)

- 22 Borosy András: *A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben*. Budapest, 1971, Akadémiai Kiadó, 16. p.
- 23 David Nicolle: *Armies of the Ottoman Turks 1300–1774*. London, 1983, Osprey Publishing Ltd., 13–14. p.
- 24 Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme. A magyar–horvát hadak 1493. évi udbinjei nagy veresége*. (<https://mek.oszk.hu>) (Utolsó letöltés: 2023. 07. 24.)

*Akindzsi kötéllel harcol páncélos katona ellen
(török miniatúra alapján rajzolta Kolumbán-Antal József)*

voltak felszerelve. A német beszámolóból tudjuk, hogy ágyukat is vittek magukkal a törökök, ezek azonban csak kisebb lőszerszámok lehettek. A havasalföldi vajda is elkísérte a törököket. Az ő esetében német forrásunk csak gyalogos katonákról tudósít, de valószínű, hogy a vajdát – rangjához illően – lovasok is kísérték.

Az erdélyi sereget nagyjából könnyűlovasok alkották, és akinek futotta rá, fém sisakot és láncinget viselt. A könnyűlovasok az íjat és a lándzsát felváltva használták, ahogy a szükség diktálta, felszerelésükhöz lovassági tárcsapajzs, kard és csákány is tartozott.²⁵ Hasonlóan volt felszerelve a székely lovasság is. Egy korabeli velencei kémjelentés külön is kiemeli, hogy a székelyek fürge lovakkal rendelkeztek, és kelet legjobb íjászainak tartották őket.²⁶ Az erdélyi és a Kinizsivel érkező csapatok másik része nehézlovasság volt. Fém sisakot, láncinget, lemezpáncélt viseltek, lándzsát és kardot használtak, de volt hegyestőrük, buzogányuk, esetleg bárdjuk is, és legtöbbjük négyszögletű pajzsral is rendelkezett.²⁷ Minden páncélos nehézlovasnak volt segédje,

25 Zarnóczki: i. m. 46. p.

26 Óváry Lipót: I. Mátyás király szárazföldi és vízi haderejének leírása. *Magyar Történelmi Társulat*, 1885, 763. p.

27 Zarnóczki: i. m. 38–46. p.

akin kívül még két könnyűlovas is kísérte őket. Felszerelésük és az alkalmazott harcmodor miatt feltehetőleg a székely előkelők is a nehézlovasság sorait gyarapították. A német leírásból tudjuk, hogy az erdélyiek oldalán páncélos gyalogság is harcolt: ezek egy része bizonyára szintén székely volt. A nehézgyalogság jelenlétéből következik, hogy könnyűgyalogosok is részt vettek a csatában – Mátyás király már említett levele is ezt sejteti.

A középkori csatákban harcoló egyének számát meghatározni nagyon nehéz, így hát csak becslésekre támaszkodhatunk. A kenyérmezei csata török résztvevőit illetően a korabeli krónikások húszezer és százezer fő között ingadoznak, míg Mátyás király egyik levele mintegy negyvenháromezer főre teszi a török sereg nagyságát. A fentebb idézett német beszámolóból az derül ki, hogy a csata után harmincezer lovat számoltak össze. Az akindzsikról ismeretes, hogy általában két lovuk volt: ebből kiindulva tizenötezer lovassal kell számolnunk. Tudjuk azt is, hogy a csatából a törökök egy része elmenekült, sőt még foglyokat is tudtak magukkal vinni, akiket később Báthori kiváltott Havasalföldről, ebből pedig az következik, hogy a támadók tizenötezernél is többen lehettek.

Ami az erdélyiek számát illeti, ezt a már idézett török történetész huszonnyolcezerre teszi, ismeretes azonban, hogy a korabeli török leírásokban az ellenség számát gyakran megnövelték, a saját csapataikét pedig csökkentették. Ebből kiindulva feltételezhető, hogy az erdélyiek huszonnyolcezernél mindenképpen kevesebben voltak, és a megvert török sereg szintén hasonló méretű lehetett – különben a törökök egy, a sajátjukénál kisebb seregtől szenvedtek volna vereséget. Kemálpasazáde azt írja, hogy „...három hadvezér hatalmas sereggel portyára ment az átkozott Magyarországra...”, illetve hogy a „három hadvezérral kivonuló hatalmas sereg háromfejű sárkánnyá változott.”²⁸ Máshol Báli bég csapatát – ők alkották a törökök balszárnyát – öt-hatezerre teszi, azonban realisabb, ha hat-hétezer emberrel számolunk.²⁹ Tudjuk azt is, hogy az Isza bég vezette középhad a balszárnyal együtt olyan tizenkét-tizenháromezer főre tehető, az Ali bég vezette különítmény pedig négy-ötezer fős lehetett. Ilyenformán a török sereg huszonkét-huszonötezer főt számlálhatott. Ehhez adódott hozzá a havasalföldiek két-há-

28 Szakály-Fodor: i. m. 33. p.

29 Szakály-Fodor: i. m. 36. p.

romezer gyalogos harcosa, illetve a török kisegítő személyzet is. A szemtanúk tehát tényleg nagy sereget láttak, de a harcoló katonák száma csak körülbelül huszonnégy-huszonnyolcezer fő lehetett.

Az erdélyi sereg létszámát még nehezebb meghatározni, bár a szakirodalomban legalább arra vonatkozóan egyetértés van, hogy kevesebben voltak, mint a törökök. Veszprémy László például öt-tízezer fős magyar (és tíz-húszezer fős török) sereggel számol.³⁰ Ahhoz, hogy a másik oldal erejére vonatkozóan véleményt tudjunk alkotni, először az Erdély által kiállítható hadsereg nagyságát kell meghatároznunk. Zsigmond király 1433-as hadi tervezete, amely egy esetleges török támadás kivédésére készült, Erdély esetében tizenegyezer-százötven lovassal számolt, melyből négyezer a székelyek és szászok együttes része.³¹ A négyezres számot túlságosan alacsonynak találjuk a székelyek esetében; elképzelhető tehát, hogy a tervezet készítésekor nem mérték fel реалиsan a török veszélyt. Az 1479. évi velencei kémjelentés Erdélynél más adatokat tartalmaz: ebben tízezer nemes, tizenhatezer székely és kétezer erdélyi román szerepel, azaz összesen huszonnolcezer fő.³² A történészek egy része épp az erdélyiek nagy száma miatt nem veszi figyelembe ezt a forrástól, annak ellenére, hogy például a székelyekre vonatkozó adatot egy kis számolással ellenőrizni is lehet. 1595-ben az erdélyiek Báthori Zsigmond fejedelem vezetésével havasalföldi hadjáraton vettek részt. A legrészletesebb beszámoló erről a hadjáratról Pellérdi Pétertől származik, aki huszonkétezer székely kontingensről ír.³³ Igaz, hogy 1595-ben a székelység erre az alkalomra – saját szabadsága érdekében – különösen széles körű mozgósítást végzett, de az adat így is jelzi katonai erejét. Évi 2,5 ezrelékes népesség növekedéssel³⁴ és 115 évvel számolva, az 1595. évi huszonkétezer fő 1479. évre tizenhatezer-négyszázötvenhatra csökkenhetett – ez a szám vi-

30 Veszprémy László: *A kenyérmezei csata*. In Eperjessy László – Nagy Mézes Rita (szerk.): *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben*. Budapest, 2013, Kossuth Kiadó, 58. p.

31 Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme. A hadművészet állapota és fejlődése Zsigmond korában* (<https://mek.oszk.hu>) (Utolsó letöltés: 2023. 07. 24)

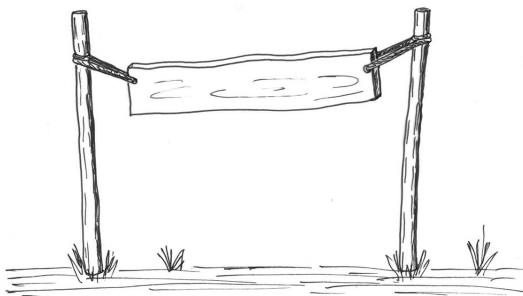
32 Óváry: i. m.

33 Demény Lajos: *A közszékelyek 1595–1596. évi felkelése*. In Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly (szerk.): *Székely felkelés 1595–1596*. Bukarest. 1979, Kriterion Könyvkiadó, 104. p.

34 F. Romhányi Beatrix: *A középkori magyar plébániák és a 14. századi pápai tizedjegyzék. Történelmi Szemle*, 2019, 61. sz. 356. p. 68-as lábjegyzet.

szont nagyságrendileg már megegyezik a velencei kémjelentésben szereplővel. Végül a vaszlói csatában részt vevő ötezer székely gyalog létszáma is arra mutat, hogy 1479-ben a székelyek legkevesebb tizennégyezer fős katonai erővel rendelkezettek, hisz a gyalogság egy részét otthon tartották, emellett pedig közel ugyanakkora létszámú lovasságuk is volt. Sajnos nem tudhatjuk, hogy a csatába hányan érkeztek meg, de az a vélemény, hogy a török támadás váratlansága miatt az erdélyiek csak kis csapatot tudtak kiállítani, nem tartható. Egyrészt Kinizsi csapatának nagyobb távolságot kellett megtennie, mint a székelyeknek, másrészt pedig a gyors értesítésre is megvoltak a korabeli eszközök. Erre vonatkozóan az 1463. évi erdélyi hadiszabályzat székelyekre vonatkozó részében a következők szerepelnek: „Amikor azonban a szükség váratlan fölkelést kíván, valamennyi szék kapitánya dobokkal és száldobokkal és a Tűzhalomnak nevezett meghatározandó helyeken levő farakások meggyújtása révén ejtse meg az összehívást, aki pedig nem jön el, a fejét veszítse.”³⁵ A veszély hírére tehát hang- és fényjelekkel is továbbíthatták. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a kenyérmezei csatához az erdélyiek tizenhat-tizennyolcezer létszámú csapattal vonulhattak fel, és ehhez jött még a segítség három-négyezer főre rúgó serege.

Vitatott, hogy Kinizsi Pál temesi ispán már kezdettől ott volt-e a csatában, vagy pedig – ahogy Bonfini írja – a legjobb pillanatban érkezett. Török forrásunk és a német szemtanú is úgy tudja, hogy

KA3

Száldob (Kolumbán-Antal József rajza)

35 Kordé: i. m. 52. p.

Kinizsi már a csata elején az erdélyiek mellett volt. Bonfini leírása több helyen is tartalmaz színpadias részleteket, így arra kell gondoljunk, hogy a hatás kedvéért egy kicsit ferdített a történeten. Amint írja, (Kinizsi) „...hadra kész rendben távolról követi...”³⁶ az ellenséget, és „egyszer csak a törökök háta megett a hegytetőn felbukkan Pál, a bajtárs, négyszögbe állított páncélos sereggel...”³⁷ A több mint negyven kilogrammos páncélzattal akár napi ötven km távot megtevő lovasság a csatában majdnem tehetetlen lett volna a fáradságtól. A korabeli vezérek vigyáztak, hogy pihent katonákkal induljanak a csatába, ezért szekereken vitték a felszerelést, és embereik csak az összecsapás előtt vették magukra a nehéz páncélzatot. A német beszámoló szerint a török vezérek sem egyszerre, hanem csak kisebb kontingensekben, felváltva engedték harácsolásra csapataikat, így tartalékolva a katonák erejét.³⁸ Teljesen elképzelhetetlen tehát, hogy ebben a korban a csapatok csatarendben vonuljanak. Magát az időzítést is nehezen lehetett volna úgy megoldani, hogy a segítség épp a csata idejére érkezzen a harc helyszínére: a török felderítők valószínűleg felfedezték volna őket, vezéreik pedig megtehették volna ellenük a szükséges lépéseket. Mindezek fényében Bonfini változata nehezen hihető: valószínűbbnek látszik, hogy a Kinizsi vezette csapat már az ütközet előtt a helyszínen lehetett.

A CSATA

A kenyérmezei csatára október 13-án került sor. A következőkben a gördülékenység kedvéért a felhasznált történelmi forrásokat zárójelben, betűvel jelöljük: Bonfini (B), Heltai (H), török (t) és német szemtanú (n). A csata helyét a törökök választották ki (B), (n), természetesen úgy, hogy előnyös legyen számukra. Az erdélyi és a segítségül érkezett csapatok egy erdő védelmében álltak fel (n). Bonfini szerint Báthori, a német szemtanú szerint viszont Kinizsi rendezte hadrendbe a sereget. Bonfini még azt is írja, hogy a szászok az első sorba kérték magukat. A törökök a szász és román vidékeken raboltak, nagy kárt okozva, természetes volt tehát a szászok bosszúvágya. A korabeli szokás miatt arra kell gondolnunk, hogy a vezérek közösen, csata előtt

36 Bonfini: i. m. 953. p.

37 Bonfini: i. m. 957. p.

38 Szakály-Fodor: i. m. 38. p.

tanácskozva határozták meg a seregrészek helyét és szerepét. Ezt a véleményünket erősíti Bonfininek a szászokra vonatkozó megjegyzése is. Báthori az erdélyi nehézlovasokkal közepén helyezkedett el (B, t) – közülbelül hat-hétezer fő lehetett itt. A jobbszárny, mely a Marosig húzódott, első vonalában a szászok háromezer körüli harcosából, majd az erdélyi románok ezeröttszáz fős csapatából, Basarab néhány száz lovasából, Brankovics szerb lovasaiból és Jaksics királyi zsoldos seregéből állt össze (B).³⁹ Könnyűlovas és nehézlovas elemek egyaránt voltak itt; együttes létszámuk nem érte el a hétezer főt. A balszárnyat a székelyek adták (B); ők öt-hatezren lehettek. A tartalék gyalogosokból állt. Ők talán háromezren lehettek, és elsődleges feladatuk a tábor védelme volt. Kinizsi Pál közel két-háromezres jól felszerelt serege a balszárnytól a hegyek felé helyezkedett el: a törökök bekerítő támadását kellett kivédenie, egyben pedig tartalék szerepet is szántak neki. Az erdélyiek hadrendje jól szemlélteti, hogy a hadvezérek tudták, a csata megkezdése után már nem lehetséges a kommunikáció a csapatrészek között: mivel személyesen vezették a csapatokat, előre meg kellett

KA3

*Akindzi harci csákánnyal
(török miniatúra alapján rajzolta Kolumbán-Antal József)*

39 Bonfini nem ad meg létszámot, és Brankovics, valamint Jaksics seregét csak a „magyarok” megnevezéssel írja le.

határozni mindenki feladatát. A jobbszárnyak és a balszárnyak fel kellett tartóztatnia a törökök rohamát, a közepén álló nehézlovaknak támadó szerep jutott. Kinizsinek meg kellett akadályoznia, hogy a török könnyűlovasság oldalba kapja az erdélyi sereget.

A törökök is felállították hadrendjüket. A balszárnyukat Báli bég vezette (t), a legjobban felszerelt, szpáhikkal megerősített (t) és népe-sebb csapat azonban az Isza bég vezetése alatt középhad volt. A török jobbszárny vezérét nem ismerjük, kiletét illetően forrásaink hallgatnak. Megtörténhet, hogy Isza bég saját seregrészét osztotta két részre, így alakítva a jobbszárnyat.

Ali bégnek a bekerítő hadműveletet szánták, és nem véletlenül: korábban többször is bizonyította hozzáértését efféle haditettekben. A törökök is előre meghatározták, hogy a különböző csapatoknak a csata során milyen szerepet kell betölteniük. A jobbszárnyak és balszárnyak egyszerre kellett támadnia, ezt követően pedig a középhadnak az erdélyiek vezérét, Báthorit kellett volna legyőznie, a vajda megölésével pánikot keltve az ellenség soraiban. Ali bég feladata – mint már volt szó róla – az lett volna, hogy oldalba kapja a már kifáradt erdélyieket.

Az erdélyiek egy erdő védelmében álltak csatarendbe, nem véletlenül: a korabeli seregek a csapatok felállításakor voltak a legsebezhetőbbek. A törökök viszont nem siették el a támadást: azáltal, hogy hagyták várakozni az erdélyi és magyar nehézlovakat, tulajdonképpen fásasz-tani kívánták őket. Ezzel szemben saját katonáik erőnlétére már az erdélyi betöréskor is vigyáztak, csak egy-egy napot engedtek csapataik-nak harácsolásra (n), ez pedig azt igazolja, készültek arra, hogy az erdélyiekkel megütközzenek. Az ellenség fásasztása mellett a törökök azért is késleltették a csata megkezdését, hogy Ali bégnek időt biztosít-sanak a bekerítő hadműveletre. A harc végül 13 órakor azzal vette kezdetét, hogy egy török vitéz gyalázkodni kezdett – először Kinizsi, majd Báthori irányába – mígnem egy magyar vitéz levágta (n). Ezt követően Báli bég csapata megtámadta a szászokat és hátraszorította őket az erdélyi román csapatokhoz, itt viszont már feltartóztatták a támadást (B). Az erdélyi jobbszárnyon történő küzdelemmel egyidőben a török túlerő „megnyomta” a székelyeket is, akik a középhad nehézlo-vasaihoz húzódtak (B). Ekkor indította meg Báthori közepén a nehézlo-vasok támadását. Kemény küzdelem alakult ki (n), még Báthori lovát

is ledöntötték. Egy „Nodzs Antal” (Nagy Antal) nevű vitéz, aki Báthori familiárisa lehetett, saját lovát átadva mentette ki a vajdát nehéz helyzetéből (t).

Amíg a seregek nehéz harcot vívtak egymással, Ali bég megpróbálkozott az előzetes terv alapján feladatul kapott bekerítő hadművelettel, viszont szembetalálta magát Kinizsi seregével. Az akindzsiknek semmi esélyük nem lett volna a zárt hadrendben álló páncélos nehézlovasság ellen, ezért menekülést színélve maguk után próbálták csalni ezeket, hogy így bontsák meg hadrendjüket. Kinizsi jól ismerhette a törökök hadi szokásait, ugyanis nem dőlt be a cselnek (t). Elképzelhető, hogy üldözést színlelt, esetleg könnyűlovasait mozdította a törökök nyomába, de nehézlovassága helyben maradt. Ali bég serege kis veszteséggel elvonult, és már nem is vett részt a további eseményekben. Mikor meggyőződött Kinizsi, hogy a török bekerítő hadművelet veszélye elhárult, pihent nehézlovasságával Báthori segítségére sietett. Hozzáértését igazolja az is, hogy nem elégedett meg a váratlan támadás okozta meglepetéssel, hanem azzal is fokozta a hatást, hogy kürtökkel, dobokkal nagy zajt keltett (H). Az érkező sereg a törökökből rémületet, az erdélyiekből pedig lelkesedést váltott ki. A kialakuló harcban Isza bég halálos sebet kapott, serege pedig menekülésbe kezdett (t). Báli bég seregével magára maradt, így végül ő is a menekülést választotta (t). Délután 17 órára a véres csata eldőlt: az erdélyiek győztek. Sötétedésig üldözték és vágták a törököket (B), (n). A csataterén csak a közel háromezres havasalföldi gyalogság maradt: ők keményen védekeztek, azonban a páncélos gyalogság velük is végzett (n). Az erdélyiek csatakiáltása „Isten és Szent László” volt (n). A csata után a halottakat összeszedték, hogy eltemessék őket, és összegyűjtötték az értékes fegyvereket, ruhákat, lovakat is. Német beszámolóból tudjuk, hogy a zsákmányolt lovakat megszámlálták, és feltehetően az osztozkodás megkönnyítése érdekében az egyéb javakat is összeírták.

A csata valóban nagy és kemény lehetett, amint ezt Kinizsi azon kijelentése is igazolja, amelyet a már említett német szemtanú jegyzett le: „Azért mondja Kinizsi Pál, hogy még soha életében nem vett részt olyan csatában, ahol az ellenség oly szilárdan állt volna, miképpen Isza bég állott kemény falként a maga zászlóaljával.”⁴⁰ Máshol ezt írja:

40 Szakály–Fodor: i. m. 39. p.

„Kinizsi Pál azt beszéli, hogy egész nap nem volt képes körüllovagolni a csatateret és a hadnép táborát.”⁴¹ Egy kis számítással, ha napi 50-60 km lovaglást számítunk, akkor a csatater átmérője közel 20 km lehetett. A törökök jó és tapasztalt vezérek irányítása alatt küzdöttek. A csatater nekik volt kedvező, és számbeli fölényrel is rendelkeztek. Bár az erdélyiek kevesebben voltak, fegyverzetük a páncélosoknak köszönhetően jobb volt. Az erdélyiek vezérei is tapasztaltak voltak, kivédték a törökök bekerítő hadmozdulatát, és még a pszichikai hadviselés elemeit is alkalmazták Kinizsi támadásakor. A csatát mégis az erdélyiek kitartása és áldozatvállalása döntötte el. A nehéz pillanatokban a szászok és a székelyek is helyben maradtak, Báthori emberei sem hátráltak meg, nem húzódtak vissza a hátul felállított gyalogsághoz. A kortársak elismerését és csodálatát az erdélyiek hősiek helytállása vívhatta ki.

MAGYARÁZAT AZ ILLUSZTRÁCIÓKHOZ

Harci csákány:

Fémből készült, fa nyéllal ellátott fegyver. A nyél a fej mellett és a fogás felőli részen fém erősítést kapott.

Akindzsi kötéllel harcol páncélos katona ellen (török miniatúra alapján)

A miniatúra forrása a Szülejmánnáme, az 1558-ban I. Szulejmán szultán részére készült krónika, amelynek a szerzője Arifi. A krónikát 69 miniatúrával illusztrálták: ezeket török festőműhelyek mesterei készítették, hagyományos (szeldzsuk, ujjur, perzsa) stílusjegyek alkalmazásával.⁴² A miniatúra, amely alapján a rajz készült, egy 1529. szeptember 11-én történt eseményt ábrázol, amelyre Esztergom közelében került sor. Egy akindzsi vezér nemes magyar vitézt fog el kötéllel; a miniatúra a lóról való lerántás pillanatát örökíti meg.

Száldob

„Egymás mellé vert két karóról lógó deszka, melyen a helységekben elszállásolt lovas katonáknak abrakolásra dobolnak.”

41 Szakály-Fodor: i. m. 41. p.

42 Fehér Géza: *Török miniatúrák*. Budapest, 1978, Magyar Helikon - Corvina, XVIII. tábla.

„Európában a dobok csoportjába vonható eszközök csupán jeladásra, a figyelem felkeltésére szolgáltak. Erdélyben egy szál felfüggesztett gerenda vagy deszkalap szolgált erre a célra, rendszerint hársfából (száldokfa), esetleg tölgyfából.”

A hosszabb deszka mély hangot adott, amelynek rezgései kevesebbet veszítenek energiájukból terjedés során, távolabb eljutnak.

Akindzsi harci csákánnyal (török miniatúra alapján)

A mohácsi csatát megörökítő miniatúra az 1558-as Szülejmánnáméból származik⁴³, a kiragadott rész akindzsi vezért ábrázol, harci csákány használata közben. A miniatúrák a szultánt, környezetét és a vezéreket szerepeltetik, hagyományos ábrázolási stílus alkalmazásával, de korabeli fegyverek bemutatásával.

Tűz, 2022
(olaj, vászon, 180 x 200 cm)